

Interkonnektivitás és a hibrid könyvtár

A folyóiratpiac éppen heves és mélyreható változásban van: a jelentősebb kiadók sorra hozakodnak elő annak a valaminek a teljesen elektronizált változatával, ami valaha a nyomtatott periodika volt. A folyóiratok piacát maroknyi nagyvállalat uralja: az Elsevier, a Springer, az Academic Press, a Wiley és a Wolters Kluwer. Hozájuk jön még pár száz kis és közepes kereskedelmi kiadó (Mosby, Rockefeller, Lippincott Saunders), sok nem kereskedelmi és egyetemi kiadó, meg a szakmai társaságok százai. Egy biztos: ez a piac lélekszakadva hurcolkodik a Webre.

Először ejtsünk néhány szót a tudományos információ papírból készült világáról. Úgy tíz éve, vagy már régebben is, nem győzünk a tudományos információ árának eszkalációjára panaszkodni. Ezt hívjuk *folyóiratválságnak*. A tudományos publikáció rendszere „diszfunkcionálissá” vált. A professzorokat publikációik száma alapján minősítik, ami egyre több és több szakfolyóirat létrehozását ösztönzi, emiatt viszont ezeket a folyóiratokat egyre kevesebben és kevesebben olvassák. Ez a kicsi folyóirat-kereslet aztán magasabb árakhoz vezet. Az egyetemeknek „a fölösleges publikációk visszaszorítása érdekében meg kell változtatniuk értékelési és minősítési rendszerüket”. A nyomtatott folyóirat paradigmája válságban van, mert a tudományos kommunikáció mostani paradigmája ellehetetlenült.

Mit is értek a nyomtatott folyóirat paradigmáján?

1. Sokféle becslés létezik, de bizony feltételezhetjük, hogy a tudományos kommunikáció napi termése meghaladja a 80 000 cikket.
2. Az ISI elemzése szerint az 500 legtöbbet idézett természettudományi, műszaki és orvosi folyóirat 50%-át tudományos társaságok adják ki. A közlemények több mint 50%-át – cím szerint és oldalszámra is – a tudományos társaságok adják ki. Az előfizetési díjaknak viszont sokkal több mint 50%-a a kereskedelmi kiadókhoz kerül.
3. Az Elsevier, a Springer Verlag vagy az Academic Press típusú kereskedelmi kiadók kiadói

Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas,
Regumque turres.
(Horatius: Ódák I./4.)

Zörget a sárga halál szegény kunyhókon éppen úgy,
mint királyi váron.
(Fordította: Bede Anna)

tevékenységét nem feltétlenül az emberi nem jóléte vezérli, inkább a részvényesek profitja. Ennek illusztrálására idézzük a néhai *Maxwellt*, a Pergamon Press alapítóját: „A kiadás (publikálás) a naplófőkönyv utolsó soráról szól”. Köztudott, hogy egy természettudományi, műszaki vagy orvosi folyóirat egy-egy számában jó, ha két minőségi cikk van, a lapot kitöltő többi publikáció szinte semmi jelentőséggel sem bír. A felszámított árak akkorák lettek, hogy sok esetben az egyetemek költségvetéséből nem telik arra, hogy a szakfolyóiratok kiadójától az egyetem visszavásárolja azoknak a kutatásoknak a tudományos eredményeit, amely kutatások éppen az egyetemi laboratóriumokban folynak.

1970 és 1998 között a folyóiratárak átlagosan a harmincszorosukra nőttek (lásd 1. táblázat).

1. táblázat

Folyóirat	1970. évi ár	1998. évi ár
<i>Journal of the American Chemical Society</i>	49,50 USD	2 053,00 USD
JAMA	38,00 USD	283,05 USD
<i>Biochimica & Biophysica Acta</i>	475,00 USD	9 984,31 USD
<i>Nuclear Physics – Complete</i>	442,00 USD	16 674,75 USD

A kiadói árak növekedése persze kapcsolatban van az inflációval, valamint a tudományos kutatás

kitermelésének explóziójával is. De azért: az Elsevier részvényeinek árfolyama az utóbbi harminc évben akkora lett, hogy aki 1970-ben Elsevier-papírokba fektette éves jövedelmét, annak mára vastagon megszázsorozódott a befektetése.

Manapság egyre több szó esik a hibrid könyvtárról. Nem az épület hibridizációjáról, hanem a benne kínált információ keresztezéséről van szó. Egyfelől a papírra nyomott példányok még ott sorakoznak a polcokon, másfelől viszont ott vannak a könyvtár OPAC-jához kapcsolt terminálok elérhető adatbázisok és elektronikus folyóiratok.

Szeretném az elmúlt évtized két fejleményét megvilágítani. Az egyik az aggregátorok kialakulása. Egyes vállalatok – UMI, IAC, H.W. Wilson, OCLC, EBSCO Publishing – felkeresik az egyes kiadókat, és megszerzik a folyóiratcikkek kivonatolásának és teljes szöveges visszakeresésének jogát (a feltárást vagy a közvetítő végzi el, vagy a kiadótól kapja elektronikus formában), aztán tematikus csomagokat állítanak össze ezekből a folyóiratokból.

Az EBSCO-nak két ilyen adatbázisa van, az *Academic Search Elite* és a *Business Source Premier*. Igen nevezetesek felsőoktatási könyvtári körökben. Mindkettő ezernél több folyóirat teljes szövegét tartalmazza, többnyire PDF formátumban. A felölelt szakterületek: társadalomtudományok, illetve üzlet, befektetés, marketing, számvitel és menedzsment.

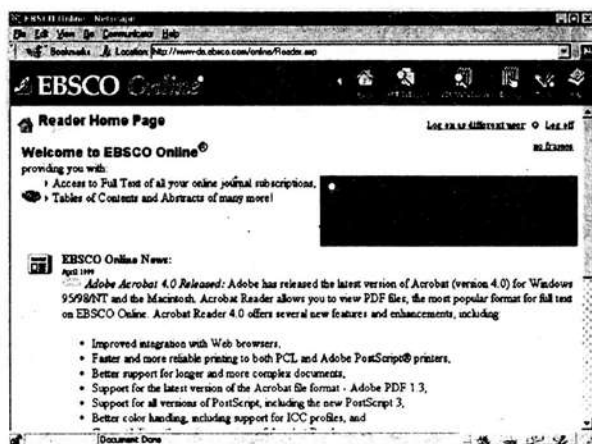
A másik fejlemény az egyedi online folyóiratok megjelenése. Ezeket a lapokat maguk a kiadók teszik elektronikus formában elérhetővé a Weben, számuk napról napra nő. Erre válaszul fejlesztették ki egyes előfizetési ügynökségek (Blackwell's, Dawson's, Swets, EBSCO) saját elektronikus folyóiratokat menedzselő és szolgáltató rendszerüket.

Hangsúlyozom, hogy az EBSCO-nál nagyon előrelátóan hoztuk létre rendszereinket, és lépéselőnyre tettünk szert. Megvan a folyóirat-gyűjteményünk – az ún. adatbázisok – és online hozzáférési rendszerünk, az *EBSCO Online* (1. ábra). Örömmel jelenthetem, hogy a két rendszer integrálódott (2. ábra).

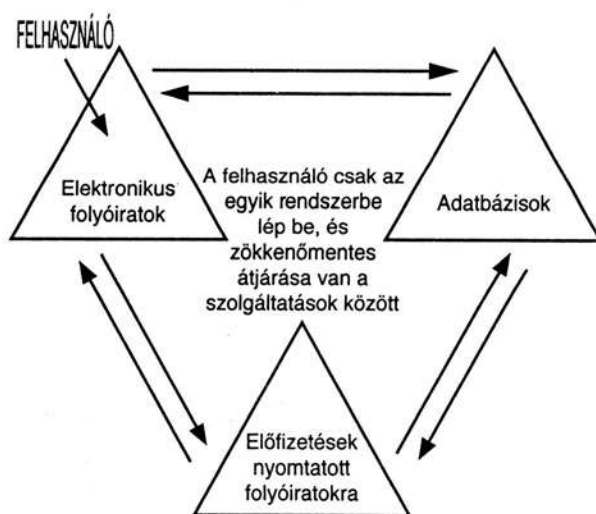
A cikk mottójául választott Horatius-idézet azokra a veszélyekre utal, amelyek szerintem nemcsak az előfizetési ügynökségeket, hanem a kiadókat és a könyvtárakat is fenyegetik.

Az előfizetési ügynökségeket fenyegető veszélyek

1. A pályáztatás iránti fokozódó igény, és a könyvtári konzorciumok elszaporodása. A konzorciumok szinte kizárólag pályázati támogatásokra

1. ábra Az EBSCO Online nyitóoldala

2. ábra Az integrált folyamat

alapozzák tevékenységüket – ahol persze az ár a meghatározó tényező. Még veszélyesebbek a több évet átfogó pályázatok. Ilyen esetekben az ügynökség – a kiadótól kapott árengedmények folyamatos kopása miatt – megszabott százalékos kezelési költséget köt ki a kiskereskedelmi áron felül.

2. A kiadók egyre kevesebb százalékos árkedvezményt adnak az előfizetési ügynökségeknek, és az ebből fakadó megtakarítások egy részét folyóirataik elektronikus változatának előállítására fordítják.
3. A megfelelő kritikus tömeggel bíró (értsd: legalább 100 folyóiratot megjelentető) jelentősebb természettudományi–műszaki–orvosi kiadók saját online rendszereket kiépítésébe fogtak, és maguk árulják folyóirataikat a könyvtári konzorciumoknak, végzik az ehhez szükséges piacépítést.

Néhány ilyen kiadó és programjaik:

- a) Elsevier: *Science Direct*
- b) Academic Press: *IDEAL*
- c) Springer: *Springer Link*
- d) MCB University Press: *Emerald*
- e) Kluwer Academic: *Kluwer Online*
- f) Wiley Interscience: *Wiley Interscience Online*
- g) IEEE (Institute of Electrical and Electronics Engineers)
- h) ACM (Association for Computing Machinery)
- i) SIAM (Society for Industrial and Applied Mathematics)

E kiadók többsége ott van az EBSCO Online-ban (kivétel az Elsevier, az Academic Press és az IEEE), de ugyanakkor mindegyik ad el közvetlenül is a végfelhasználóknak – teljes kollekciójukra bizonyos árengedményeket kínálva –, és szívesen alkuszna meg könyvtári konzorciumokkal akár hároméves időszakra is.

Az EBSCO-nál persze nem vagyunk túl boldogok a kiadók direkt kereskedelmi ténykedésétől. Először is ezek a kiadók csomagban árulják teljes folyóirat-kollekciójuk elektronikus verzióját, jöllehet a nyomtatott lapok esetében senki sem fizeti elő egy kiadó teljes szortimentjét. Szerintem ez információs bulimiához vezet. Másodszor: az árképzési modell teljesen hibás, mert e kiadók az elektronikus hozzáférés árát papírkiadványaik költségei alapján határozzák meg. Ha igaz, hogy a folyóiratválságot az árak folyamatos eszkalációja okozza, akkor nyilvánvalóan értelmetlen olyan árak alapján szerződni a kiadókkal anyagaik elektronikus elérésére, amely árak már teljesen elinflálódtek. Nem tudom, mennyi az elektronikus hozzáférés igazi ára, de abban biztos vagyok, hogy ha egy kiadó egyik nyomtatott folyóiratának minden előfizetője áttérne e folyóirat elektronikus változatára, akkor az elektronikus hozzáférés olcsóbb lenne a nyomtatott változat áránál. Az elektronikus információ-előállítás során képződő magtakarításoknak – egy idő után – át kellene kerülniük a szolgáltatótól a fogyasztóhoz. Nekem úgy tűnik, hogy a kiadók online termékeik kifejlesztése és bejratása kapcsán folytatott üzemeltetési leginkább túlárazásnak lehetne nevezni. Ráadásul ügynökségeket toboroznak (tavaly az Elsevier 90 új eladással foglalkozó munkatársat vett fel), és már nemcsak a könyvtárigazgatókkal tárgyalnak, de fölkeresik még a fiókkönyvtárakat, sőt a végfelhasználókat is. A papírvilágban az ügynökségek képezték mindeme kiadók eladói apparátusát, és ennek így kellene maradnia az elektronikus világban is.

A nyomtatott folyóiratok árának növekedése 1998 és 1999 között egyszerűen vérlázító. Elsevier: 19%, Wiley: 20%, Gordon and Breach: 15%, Springer: 13%, Academic Press: 13%, MCB University Press: 27,3%. Mindez komoly kifogá-

sokhoz és válaszlépésekhez vezetett. Legutóbb a siegeni egyetemről *Werner Rheinhard* adott közre egy nyílt levelet, amelyben a német és holland egyetemi könyvtárak súlyos panaszait tudatta az áraikat túlzottan növelő kiadókkal.

Nyilvánvaló, hogy ezek a kiadók nemcsak elektronikus termékeik fejlesztési költségeit akarják megfizettetni a könyvtári világgal, hanem azokat a befektetéseiket is, amelyeket az elektronikus dokumentumok eladásával foglalkozó apparátusai létrehozásába fektettek.

Az EBSCO filozófiája egyszerű, és könyvtáros szemmel jól követhető:

- Minden fejlesztésünknek szem előtt kell tartania a végfelhasználót, különben a fejlesztés hiábavaló lesz. A könyvtárak pedig az egységes, közös felhasználói felületet preferálják.
- A könyvtáraknak meg kell adni a választás lehetőségét. Nekik kell eldönteniük, hogy mely kiadók mely folyóiratait akarják megvenni, és elektronikus formában olvasóik rendelkezésére bocsátani.

Két modell van kialakulóban:

1. A dán modell

A Dán Műszaki Egyetem azelőtt 4500 nyomtatott folyóiratot jaratott. Tavaly arra a döntésre jutottak, hogy lemondanak annyi előfizetést, amennyit csak lehetséges, és a nyomtatott kiadványokat elektronikus hozzáféréssel váltják ki. Szervereiken elhelyezték az Elsevier *Science on Site*-ját, az Academic Press *IDEAL*-ját, az ACM és az IEEE elektronikus folyóiratait, továbbá megállapodtak a Kluwerrel, a Springerrel és másokkal is. Most csak 1500 nyomtatott folyóiraatra fizetnek elő, 2 000 000 dolláros költség helyett 500 000 dollárért. Minden „elektronikus” szerződést közvetlenül a kiadókkal kötöttek. A dán Mezőgazdasági és Állatorvosi Egyetem (3000 folyóirat-előfizetés) 2000-re tervezi ugyanezt az akciót. A végeredmény az lesz, hogy átlagos előfizetési díjaink csökkenni fognak, következésképpen az egy címre jutó bruttó nyereségünk is. Ebben az a paradox, hogy a könnyen kezelhető drága tudományos–műszaki–orvosi folyóiratok eltűnnek portfóliónkból, és nyakunkon maradnak a munkaigényes, költségesen kezelhető olcsó előfizetési díjú lapok.

Ez a modell hibás. Először is ez a rendszer erősíti az örökös árnövekedést. Másodszor növeli a megmaradó nyomtatott előfizetések költségeit, hiszen az előfizetési ügynökségek – erőteljesen csökkenő haszonkulcsuk miatt – 10%-os vagy még nagyobb kezelési költséget lesznek kénytelenek számlázni.

2. A kaliforniai modell (Pharos)

Kaliforniában 23 állami felsőoktatási intézmény kiválasztott 1600 elektronikus folyóiratot a legkülönbözőbb kiadók – köztük van minden jelentősebb kiadó – kiadványai közül. A cél az, hogy egyetlen, a részt vevő intézmények által megszabott felhasználói felületen egyesítsék OPAC-jukat, az adatbázisokat és az elektronikus folyóirati forrásokat. Örömmel számolhatok be arról, hogy műszaki lehetőségeink és a már birtokunkban levő integrált források jóvoltából ennek a projektnek a megvalósítására az EBSCO nyerte el a lehetőséget.

Szerintünk a kaliforniai modell a megfelelő megoldás, mert megadja a választás lehetőségét (pl. csak 23 Elsevier-folyóirat van a csomagban), és az interfész is egységes.

A kiadókat fenyegető veszélyek

A könyvtárak és a tudósok visszavágnak. Végző céljuk az, hogy visszajuttassák a tudományos publikálás felügyeletét a nonprofit társaságokhoz, mert szerintük ezek a megbízható kiadók.

Az 1997-ben megalakult Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition (SPARC = tudományos publikáció és a felsőoktatási források szövetsége) ennél is agresszívabb. 114 tagkönyvtára megígérte, hogy megvásárol minden olyan folyóiratot, amelyet a szövetség a drága folyóiratokkal való nyílt konkurencia kialakítása érdekében létrehoz.

A SPARC az angol Royal Society of Chemistryvel szövetkezve megjelentette a *PhysChemComm* c. elektronikus folyóiratot. A 353 dollárért adott lapot az Elsevier 8000 dolláros *Chemical Physics Letters*ének ellenlbasásul szánták. Az Elsevier viszont azt kifogásolja, hogy különböző kategóriák hasonlíthatnak össze, hiszen van olyan kiadványuk is – például az *Electrochemistry Communications* –, amelyet csak 350 dollárért adnak.

A lázadás legkeményebb példája *Michael Rosenzweig* minapi döntése. Az arizonai egyetem kutatója – az egész szerkesztőbizottsággal egyetemben – odahagyta a Wolters Kluwer folyóiratát, az *Evolutionary Ecology Research*öt. Rosenzweiget kiábrándította a 12 évvel ezelőtt általa alapított lap árának emelkedése, és szövetkezett a SPARC-kal egy alternatív folyóirat megteremtésére. Az új folyóiratot a Kluwer-kiadvány 777 dolláros árának harmadáért árulnák az intézeteknek.

Az EBSCO célja, hogy lehetőséget nyújtson a könyvtáraknak arra, hogy hatékony hozzáféréssel szolgálhassanak olvasóiknak az elektronikus folyóiratokban elérhető információkhoz. E célból hoztuk létre integrált információmenedzselő rendszereinket, az EBSCONet-et, az EBSCO Online-t és az EBSCOhost-ot.*

Irodalom

BUTLER, D.: The writing is on the web of science for journals in print. = *Nature*, 397. sz. 1999. p. 195–200.

LUIJENDIJK, W.: Dokumentumellátás. = *TMT*, 40. köt. 8. sz. 1993. p. 331–339.

Information Today, 1998. június.

Beérkezett: 1999. IV. 19-én.

Fordította: Zsádon Béla

* Az EBSCO vállalatcsoport „informatikai alcsoportja” (EBSCO Information Services group) a folyóirat-előfizetési ügynökség (EBSCO Subscription Services) és az EBSCO kiadóvállalat (EBSCO Publishing) köre szerveződik. Az EBSCOhost az EBSCO adatbázis-szolgáltató központja, a teljes szöveges folyóirat-adatbázisok mellett (más kiadók által előállított) bibliográfiai adatbázisokat is szolgáltat. Az EBSCO Subscription Services vonzáskörébe tartozó EBSCONet a folyóirat-előfizetések menedzselését szolgáló webes rendszer, a cikkben többször is említett EBSCO Online pedig az elektronikus folyóirat-gyűjteményeket (adatbázisokat) szolgáltató (szintén webes) rendszer. – A szerk.

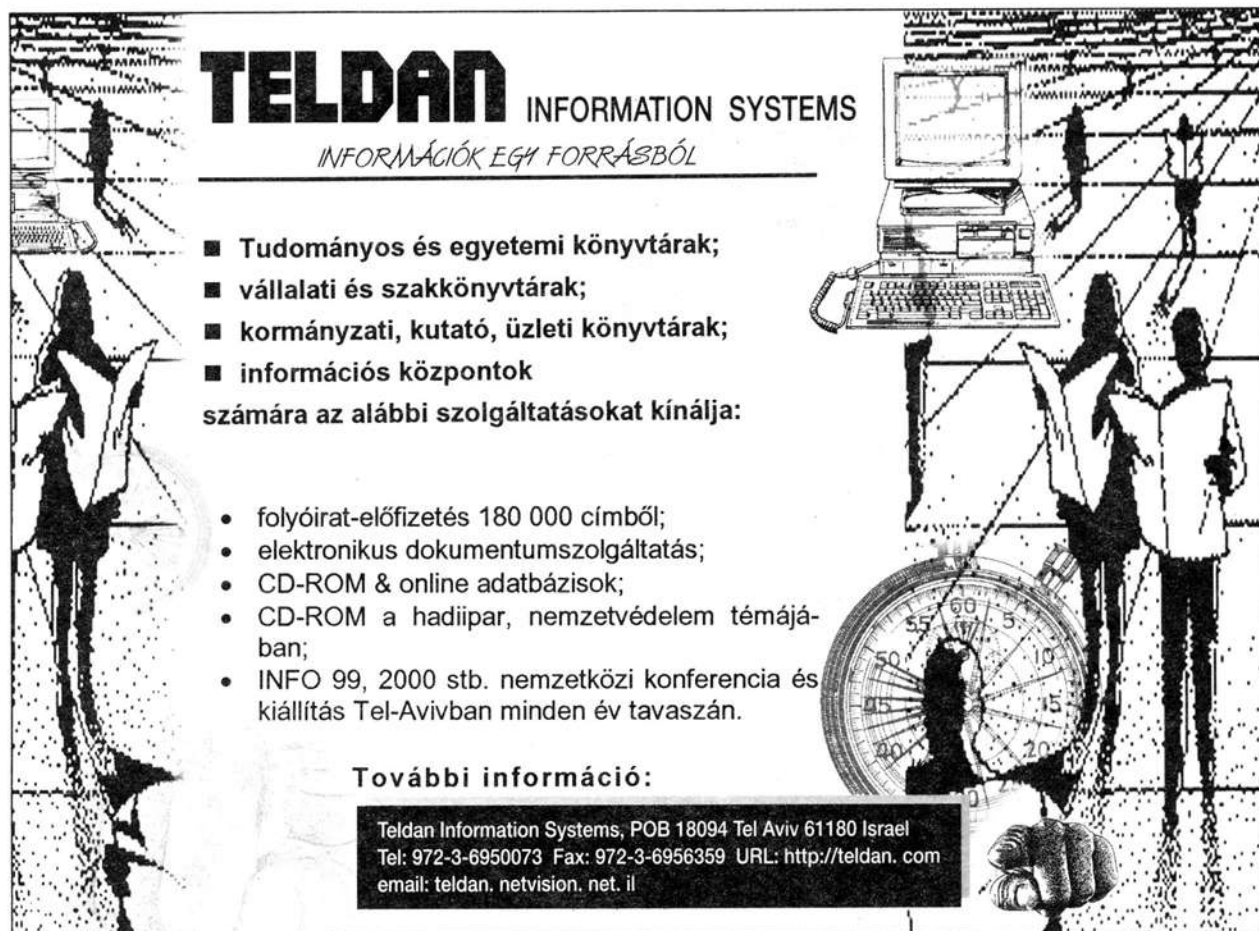
Újdonságok az EBSCONET® 3.0 változatában

Az EBSCONET® Online Előfizetői Szolgálat legújabb változatával a felhasználóknak lehetőségük nyílik az előfizetések megújításának online intézésére, részletesebb jelentések kérésére, és elektronikus levelezésre az ügyfélszolgálattal. A rendszerbe kapcsolódáskor a képernyőn figyelmeztető üzenet jelenik meg, amely a megújításra váró tételre utal. Ilyenkor ezt a tételt meg lehet újítani, újabb címekre lehet előfizetni, vagy törölni már előfizetett folyóiratot. A képernyő alján megje-

lenő e-mail kapcsolat azonnali kommunikációt tesz lehetővé az EBSCO ügyfélszolgálatával. Az újdonságok használatához a rendszert előzetesen be kell állítani. Az EBSCONET eléréséhez a felhasználóknak kódra és jelszóra van szükségük. Részletesebb információk az EBSCO honlapján található (<http://www.ebsco.com>).

/EBSCO-sajtóközlemény, 1998. május 22. 2 p./

(V. P. É.)

TELDAN INFORMATION SYSTEMS

INFORMÁCIÓK EGY FORRÁSBÓL

- Tudományos és egyetemi könyvtárak;
- vállalati és szakkönyvtárak;
- kormányzati, kutató, üzleti könyvtárak;
- információs központok

számára az alábbi szolgáltatásokat kínálja:

- folyóirat-előfizetés 180 000 címből;
- elektronikus dokumentumszolgáltatás;
- CD-ROM & online adatbázisok;
- CD-ROM a hadiipar, nemzetvédelem témájában;
- INFO 99, 2000 stb. nemzetközi konferencia és kiállítás Tel-Avivban minden év tavaszán.

További információ:

Teldan Information Systems, POB 18094 Tel Aviv 61180 Israel
Tel: 972-3-6950073 Fax: 972-3-6956359 URL: <http://teldan.com>
email: teldan.netvision.net.il

Jelentkezési felhívás új könyvtárosasszisztens tanfolyamra az OMIKK-ban

Az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár új könyvtárosasszisztens-képző tanfolyamot indít, amelyre ezúton felvételt hirdet.

A tanfolyam a művelődési és közoktatási miniszter 10/1995. (IX. 22.) számú rendelete alapján szerveződik. Időtartama hozzávetőlegesen 1 év, féléves megosztással. Az oktatás elsősorban gyakorlati jellegű, amely a vizsgakövetelményekben is érvényesül. Az új tanfolyam elnevezésben azonos ugyan a korábbi „könyvtárosasszisztens” tanfolyammal, de tartamában és képesítési elismertségében nem. Rövidebb a képzési idő, szűkebb a tematika, következésképpen a képesítési fokozat is alacsonyabb. Így a 2/1997. (I. 31.) MKM módosító rendelete alapján végzett hallgató munkaköre *könyvtáros asszisztens*, amely D kategóriájú besorolásnak felel meg.

Tanfolyamunkra elsősorban azoknak az érettségizett hallgatóknak a jelentkezését várjuk – **1999. augusztus 10-ig bezárólag** –, akik a könyvtári munka gyakorlatát akarják rövid idő alatt elsajátítani, és a szövegszerkesztésben is jártasságot kívánnak szerezni.

A tanfolyam kezdési időpontja szeptember hónap.

A tanfolyam részvételi díja félévenként: 30 000,- Ft.

A záróvizsga költsége előreláthatólag hallgatónként 5000–6000,- Ft.

A foglalkozásokat hetenként egy alkalommal, várhatóan csütörtöki napokon tartjuk 8 órától 17 óráig. 12 órától 13 óráig ebédszünet. Felvételi vizsga nincs. A jegyzetellátás kölcsönzés formájában történik. A felvételtől mindenki írásbeli értesítést kap, és ezzel egy időben közöljük az oktatás indításának pontos idejét. A július–augusztusi hónapokban a tanítás szünetel.

Jelentkezésüket írásban kérjük benyújtani az alábbi címre:

**Országos Műszaki
Információs Központ és Könyvtár
1088 Budapest, Múzeum u. 17.**

„Könyvtárosasszisztens-képzés 1999”

Érdeklődni lehet személyesen vagy telefonon:
Mátyán Gyulánál, 338-2300/258 m.